

EGY KÖNYV KETTŐS TÜKÖRBEN

BORI IMRE: *Szövegértelmzések.*

Forum, Újvidék, 1977.

ERZÉKENYSÉG ÉS MEGFIGYELŐ KÉPESÉG

Bori Imre új tanulmánykötetébe az utóbbi másfél évtizedben közzétett írásai közül azokat gyűjtötte egybe, amelyekben irodalmi szövegek elemzésével, magyarázatával, értelmezésével foglalkozik. A gondolat szerencsés, és ezzel Bori nemcsak dívatnak hódol, hanem valós igényt elégít ki. Ismerve rendkívüli érzékenységet, finom megfigyelő képességét, a szakokban rejlő gondolatokra való ráérzésének különleges érzékét, bizonyosak lehetünk benne, hogy az irodalmi alkotások eszmei és művészi megvilágosításához sokkal tud hozzájárulni. Ebben általában nem is csalódunk.

Kötete nem a megírás rendjében, hanem az irodalomtörténetnek megfelelően adja szövegmagyarázatait. Már amit *Petőfi vershagyományáról* (1972) ír, előrevetíti a *Petőfi-napló* (1973) leglényegesebb mondanóit, Petőfi modernségének bizonyosságait, elsősorban a *Felhők* c. ciklus sajátos értelmezéséből. Mindkét írása annak idején a költő születésének másfél százados évfordulójára kapcsán újra kézbe vett életmű új szempon-tú újraolvasásából született. *Versék nyomában* címmel hat költemény elemzése itt jelenik meg nyomtatásban először: az Újvidéki Rádióban, középiskolásoknak sugározták néhány éve. Ady Endre (*A Kalota partján*), Babits Mihály (*Fekete ország*), Juhász Gyula (*Tápai lagzi*), Kosztolányi Dezső (*Ősz reggeli*), Tóth Arpád (*Körúti hajnal*) és Füлт Milán (*Szellemek utcája*) verseinek értelmezésével mutatta meg a szerző a költészet mélyebb titkainak kibontására szánt módszerét. A *Kassák-vers típusairól* szóló tanulmányában (1967) a nyolcvanéves költőt méltató Bori három verset elemez: *Séta a perifériákon*, *A Tisztaság könyvéből* és a *Csendélet* címűket. *József Attila két verse* (1970) a *Tiszta szívvel* és a *Reménytelenül* című verseket magyarázza. *József Attila kis formái* (1961) egy nagyobb dolgozat része, s maga is két részből áll. Az első *József Attila „dalai”* címmel több verset emel ki a költő életművéből (*Dalocska, Táncba fog-nak, Tead a kezéd, Ringató, Klárisok* stb.), sőt ugyanennek a költő kor-szának más verseiből is dalszerű részeket, sorokat, s ezeket mint „szür-realista dalokat” önálló összefüggésbe állítva, kölcsönösségük hálójában értelmezi. A második rész a *Medáliák* elemzését adja.

A klasszikusok után a kortársai, közelebről a vajdasági költészet kerül sorra *Jegyzetek versekről* címmel 1976-ban megjelent sorozatában a Magyar Szó Kilátó rovatában. Itt Gál László, Domonkos István, Acs Károly, Gulyás József, Tóth Ferenc, Jung Károly, Brasnyó István, Zákány Antal, Fehér Kálmán költészetről mondja el véleményét a *Versék éve 1975* című antológiában megjelent verseik kapcsán, jóllehet itt nem olyan szorosan tapadva egy-egy szöveghez, mint a kötet többi írásában. De visszatér ehhez a módszerhez, amikor a jugoszláv költészet kimagasló képviselőjének, Vasko Popának *A kavics álma* című versét elemzi (1970), egyébként Weöres Sándor fordításában. Majd Déry Tibor *Vidám temetés* című novellájához fűzi széljegyzeteit (1963). Szintén Déry elbeszélő művé-szetét méltatja a *Niki* című novella kapcsán, az elbeszélésben érvényesülő sajtósági „óra” művészi jelentőségére, az idősíkok egymásba játszására, a múlt és a jelen ide-oda váltására hívja föl az olvasó figyelmét. Ez a tanulmánya ugyanosak most jelenik meg nyomtatásban először. A prózai szövegértelmzések sorában a nagy, élő klasszikusok után (hiszen akkor még Déry is élt) megint a vajdasági magyar kortársak következnek. A *Két triptichon prózánkról* (1976) Brasnyó István *Tükrös madonna* című elbeszéléskötetéből a *Bugyornij emléket* méltatja, valamint Németh István

Szomszédok vagyunk című gyűjteményéről mondja el „az olvasó jegyzeteit”. Végül ismét Déryről vall; a könyv utolsó tanulmánya *Déry Tibor kisregényeiről* (1977) már az író halála után született, s e tanulmánykötet legfrissebb alkotásaként kerül elénk.

Bár a kötet, amint így tartalmát végigkísértük, a *Jegyzetek a versekről* című tanulmány kivételével forma szerint egyneműnek és a kötetcímmel egybevágónak látszik, valójában az irodalomtörténeti és a kortárs irodalomra vonatkozó részek sajátos ellentmondásban vannak. Sajátosan éppen azért, mert Bori egyformán akarja kezelni őket. Általában helyes ez az elv, hiszen az irodalomtörténész a múlt alkotásainak kritikusja, s fordítva: a kritikus a kortársi irodalom „irodalomtörténésze”. Csakhogy éppen ebből származik a kívülről számára fonák ellentét: Bori jóhiszeműen, a vajdasági magyar irodalom hú sáfaraként, istápolójaként szinte egyenlő rangra emeli egy-egy kedvelt költőjének, elbeszélőjének alkotását az ugyanebben a kötetben méltatott klasszikusokéval. A pokolba vezető út jó szándékkal van kiköveztve. Bármennyire is dicsérendő a mai vajdasági magyar irodalom bátorítása, ösztönzése; eredményeinek méltatása, elismerése; valahogyan érzékeltetni kellene, hogy nem azonosak a méretek. Nem akarok senkit megbántani, sem Borit, sem pártfogoltjait, de aránytévesztésnek, túlzásnak tartom, amikor az egyik verset Bori József Attila *Ars poeticája* „méltó párjának” minősíti. Kell a dicséret, kell a „sikerélmény” a vajdasági költőknek, írónak is, de vonjuk le a tanulságot az irodalomtörténetből: hány vers, hány novella, hány regény, amelyet megjelenésekor fölmagasztáltak, hullott át az idő könyörtelen rostáján, s merült a feledésbe! Az irodalom, akár a természet, nagy tékozló. A fúmagok milliói szóródnak szét a világba, hogy közülük egy-kettő maradandóságot nyerjen, megfogadjon, szárba szökkenjen. Százával, ezrelével születnek évente versek, elbeszélések a magyar irodalom ótágú sípján, öt világrészben, s közülük csak öt év múlva is hány kelt visszhangot, hányra emlékezünk? Talán célszerűbb lett volna, ha Bori a kortárs irodalomról szóló napi jegyzeteit, amelyek a hírlapi jelleghez túlságosan is tapadnak, egy későbbi, hasonló írásait egybefoglaló kötete számára tartogatna volna. Abban a felsőfokú jelzők azonos közegben a hasonlók közötti arányt helyesebben tükrözték volna, mint itt, ahol Petőfivel, Adyval, József Attilával mérjük őket önkéntelenül össze. S egyúttal Bori mostani könyvét tehermentesítette volna a mulandóbb, romlékonyabb részekről.

A klasszikusok szövegeinek értelmezésében Bori most is magas fokú tudásáról, ízléséről, kifinomult versértéséről tesz bizonyosságot. De ő sem mentes a kísértéstől, hogy tetszetős ötletek és a *csakazértis* újat- vagy ellentmondás kedvéért ne tekintsen tényként föltevést vagy valószínűséget. Minden szövegértelmező meredély szélén jár, csodálatunkat víva ki egy-egy pompás megfigyelésével, de könnyen lebukva a mélybe. Bori hajlamos arra, hogy tételeihez igazítsa a többféleképpen értelmezhető tényeket, s csak azt hangsúlyozza, ami célja felé mutat. Petőfinek élete mélypontján született alkotásai valóban kétségbeesést, szinte örületet tükröznek, de vajon ez a sötét pesszimizmus, mely áthatja ekkori líráját, egyenlősíthető a modern egzisztencializmussal, amint ezt Bori sugallja? Több hasonló kételyem van még a kötet állításai kapcsán.

Megelégedéssel olvastam viszont Borinak azt a tételszerűen megfogalmazott állítását, amely hitem szerint pontot tesz sok áldatlan vita végére. Eddig is meggyőződésem volt, hogy erőltetett a kiélezett ellentét az irodalomtörténet „életrajzi” és „műközpontú” szemlélete között. A mű, ha megérthető is keletkezéstörténete nélkül, nem érthető meg oly mélységig, „lélektől lélekig”, ha nem ismerjük fogantatása körülményeit. Most Bori bölcsen mondja Ady verse kapcsán, de általános érvénnyel: „A költemény szorosan kötődik tehát a költő életrajzához, elemzésünket éppen ezért a költő életrajzi adatainak a felsorakoztatásával kell kezdenünk, hogy azután a szövegelemzőskor szemlélhessük a költészet tükrözte képet is, amely ugyan már nem konkrét, de nagyon érzékletes” (45. l.)

Valamit még a stílusról. Köztudomású, mennyire nem szívelem a vajdasági magyar tudományban elharapózott szokást, az idegen szavak fölösleges használatát. Ha arra gondolok, hogy ezt a könyvet is közép-

iskolásoknak, egyetemi hallgatóknak, magyar tanároknak, művelt, irodalomszerető olvasóknak szánta szerzője, csak sajnálom, hogy ő maga nehezíti meg olvasását, megértését, élvezetét az ilyen nehézkes, idegen szavakkal, mesterkélt szóösszetételekkel teletűzdelt, terjedelmes mondatokkal, mint pl. ez is: „De már kevés köze van a bibliai gondolatritmushoz — a gondolatok ritmusát és ritmosos elrendeződését látjuk a versben, amely bár sok vonásában emlékeztethet a melodikus versben mutatkozó költői alapállásra, a versképződés jellegének attól elütő vonásait hívja elő: előállítja a dinamizmust (a futurizmus inspirációjaként) és a születő pillanat tornyosuló erőmutatványát (expresszív mozzanatként), képi megoldásaiban a geometrikus elrendeződést (a kubizmus létezésének üzeneteként), kihangzásában pedig a világ felé forduló törekvést, amely a költői Ént csak annyira tartja fontosnak, amennyiben az a világlátvány előállításában vállalni tudja a közvetítőnek a szerepét, amennyiben az expressziók forrásává, tehát felfogó-visszavezető funkcióvá tud válni, amennyiben energiaként tud megjelenni akkor is, amikor alakként van a versben” (103. l.).

Nem hiszem, hogy van akadémikus, aki első olvasásra érti ezt a mondatszörnyeteket. Fölötte is ilyen mondat: „A vizualitás akusztikája ez már.” Nem lehetett volna legalább az egyiket magyar műszóval visszaadni? A következő lapon: „a mutatkozó redukció absztraháló törekvése”. Sok az *interpretáció, totalitás, tipológia, struktúra, piktorális determináltság, realizálódó automatizmus, attitűd, orkesztráció, kommunikáció, individuális egzisztálás, reveláció, szinkópa, kreáció, illogika (van ilyen?), monotonía; sok az afirmálódás, aktivizálódás, manifestálódás, inszisztálás; a konzekvens, a narciszoid, a szenzuális, az imaginatív... Zavarja az olvasót az önkényes szóösszetétel is, mert azt hiszi, valami különleges értelmet kell keresnie az olyan szó mögött, mint *világlátvány, életpillanat, életlátvány, létélmény, kifejezésjelenség* stb. Különösen a *vers* szóhoz csatolt összetételekben tobzódik: *verszítés, -forradalom, -eszmény, -tudat, -világ, -egység, -struktúra, -kép, -képzés, -képződés, -érték, -kötés, -test, -igéret, -vázlat* stb. Nem vonom kétségbe senki szóalkotó jogát, és tudom, hogy a szóalkotás egyik módja az összetétel. Költők természetes eljárása az új, meglepő összetétel, a sajátos gondolatársítás tömörítő termékeként. De értekező prózában minek megnehezíteni az olvasó dolgát, ha az összetétel semmivel sem fejez ki többet, mint a megfelelő szövegkörnyezetben az összetétel egyik tagja. A *verstest* mennyivel több, mint a *vers*? A *verszítés*, mint az *izlés*? Hiszen versről beszélünk mindvégig.*

A hosszú mondatok értelemszerű tagolására, az iménti idézett körmondat célszerű szakaszolására is, ott a magyar írásjelek mostohagyereke, a kettőspont. Ha valakinek az írásában találkozom vele, tudom, hogy az illető tudatos stilisztá.

Talán a hírlapi közlés gyorsasága és kisebb igénye az oka, hogy e kötetben Bori gyakran használ divatos kifejezéseket (*komoly, elvárás, megálás, oda kell figyelni*); ismételt fölkapott szavakat (*feszeng* a részlet a látomásban, *feszeng* a belső világ az elnyűtt forma alatt, két sornyi távolságra egymástól); germanizmusokat (*képez, bír*), tautológiákat (*oly módon, ily módon, szerencsés módon*: ahelyett, hogy *így, úgy, szerencsésen*); az igényesebb stílusban nem mellőzhető *amely* helyett is *ami-t* használ; *volna* helyett is *lenne* alakot; s gyakran és a Horváth Jánostól annyira hibáztatott szokvánnyal, hogy a ragozott címhez új ragot rak (*Szomszédok vagyunkról*).

Miért tartom én ezt szóvá teendőnek, holott nekem barátom, jó barátom Bori Imre? *Amicus Plato, sed magis amica veritas*. Bori Imre a legnagyobb tekintélyű jugoszláviai magyar irodalomtudós: őt tanítványai mintának tekintik, neki példát kell mutatnia. Értéktételeinek újszerűségével, kimondhatuk bátorságával mutat is; írásmódjának jó magyarságával és közérthetőségével is nagy körben kisugárzó példává válhatna, s egyben éppen saját tanításainak hatósugarát, eredményességét növelné többszöröse. Bonyolult dolgokról bonyolultan írni: nem világitottunk meg semmit azoknak, akik tőlünk várják a magyarázatot. Kassák költői világának rejtélyeit — olykor a leegyszerűsítés kockázatát

is vállalva — egyszerű vonalakra bontva, szálanként kell fölföldni: ez a kritikus, az irodalomtörténész sajátos hivatása, hogy úgy mondjam: művészete.

Sajnálatos, hogy a kiadó ebben nem járt Bori kezére. Mert föladatát hasonló színvonalon ellátó szerkesztő mindezekre fölhívhatta volna a szerző figyelmét; javasolhatta volna neki szövegeinek kisímitását, s mondanivalójának sérelme nélkül kiigazíthatta volna egyenetlenségeit, eltüntethette volna szeplőit. Ellenkezőleg: még azt sem tette meg, ami egy ilyen könyv szerkesztésében alapvető. Nem terjedelmi korlát az oka, hiszen üres lap maradt a könyv végén kettő is, hogy a tartalomjegyzék elnagyolt, s nem tükrözi vissza a részleteket, pl. azt, hogy a *Versek nyomában* című tanulmány mely versekről szól. Vagy legalább lett volna *mutató*, amely a neveket, verscímeiket tartalmazza.

A korrektor sem állt hivatása magaslatán, holott nevét, szokatlanul, föltünteti az impresszum. Tudom, hogy a szabadkai szedő nyilván nem tudott magyarul. De szerző, szerkesztő, korrektor közös erővel kigyomlálhatta volna a sok sajtóhibát, ügyelhetett volna a reneteg kiesett betűre. S észrevehette volna azt az elválasztást, amelyet magyar nyelvű könyvben még életemben nem láttam: *gondo-lkodó* (220. l.).

A vajdasági magyar könyvkiadás olyan szintet ért el az elmúlt másfél-két évtizedben, amely magához méltó kiadástudományt (textológiai) kíván. Altatás volna nem figyelmeztetni erre az illetékeseket; nem akadémikuskodásból, hanem éppen azért, mert becsülöm a vajdasági magyar könyvkiadás szép eredményeit és további tökéletesbülését kívánom.

S amennyire tőlem telik, szolgálom is.

PÉTER LASZLÓ

TÖBB MINT SZÖVEGÉRTELMEZÉS

Irodalmi életünk egyik legtermékenyebb, legjelenvalóbb kritikusának, esztétájának és irodalomtörténésének, Bori Imrének a legújabb kötetét kapta kézhez nemrég a magyar olvasóközönség. A szerző *Szövegértelmezések* szerény (vagy szerénykedő) címmel tudományos közleményekben, lapokban és folyóiratokban megjelent, illetve a rádióban elhangzott előadásait, tanulmányait, esszéit és szövegelemzéseit foglalta csokorba és tette könyv alakban mindenki számára hozzáférhetővé.

A kötet egy rendkívül jelentős Petőfi-tanulmánnyal indul, ebben Bori új, sajátos szempontok alapján vizsgálja Petőfi költészetét kimutatván annak modern világerzését, amely azonban — mint vershagyomány — a magyar költészetben többször is, különös módon elsikkadt. Gondolatmenetének tengelyében az áll, hogy a hosszú évtizedek során kialakult, sokféle Petőfi-portré ellenére a költő „pöre” ma sem zárult le megnyugtató módon, még akkor sem, ha — a többi között — forradalmiságának és nepességének kérdései tisztázódtak is. Az irodalomtörténeti közfelfogások túl, Petőfi költészete nem maradhat az eddigi vizsgálódások keretében, mert „Petőfit (mint minden alkotót) elsősorban nem a maga korának kell megszerezniünk, hanem a magunkénak, kamatoztatva az elmúlt százhuszonöt esztendő költészeti-irodalmi tapasztalatait is.” Bori itt azt tűzi ki célul, hogy Petőfi költői eredményeinek, vershagyományának tükrében fellelje azokat az elemeket, amelyek korunk versziszléssel tartanak rokonságot. S mindjárt bejelenti, hogy Petőfi költészetének ismeretlenebb, kevésbé vizsgált, ma „modernnek” minősíthető versrétegéről lesz szó, ami azt jelenti, hogy többet, mást